

ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์¹

พรพรรณ เสวกวิหารี²

จากการศึกษาปัญหาเกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์ตามพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง มาตรการทางกฎหมายในการป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์ของประเทศไทย รวมถึงกฎหมายที่เกี่ยวข้องของต่างประเทศ โดยประเทศไทยได้มีกฎหมายว่าด้วยโรคระบาดสัตว์เป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2499 คือ พระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2499 ซึ่งถือเป็นกฎหมายสำคัญที่วางรากฐานการบริหารจัดการโรคระบาดในสัตว์ของประเทศไทย และได้มีการปรับปรุงแก้ไขตามสภาพปัญหาและบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลง จนมาสู่พระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 ซึ่งเป็นกฎหมายแม่บทที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบัน โดยมีเจตนารมณ์เพื่อเป็นเครื่องมือทางกฎหมายในการควบคุม ป้องกัน และกำจัดโรคระบาดในสัตว์อย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นการคุ้มครองชีวิตทรัพย์สิน สุขภาพของประชาชน ตลอดจนเสริมสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศ

เมื่อพิจารณาสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคระบาดสัตว์ในประเทศไทยที่ผ่านมา จะพบว่าประเทศไทยเคยประสบกับการระบาดของโรคติดต่อร้ายแรงหลายครั้ง เช่น การระบาดของโรคไข้หวัดนกในช่วงปี พ.ศ. 2546 - 2548 ส่งผลให้มีรายงานผู้ติดเชื้อไข้หวัดนกสายพันธุ์ H5N1 ในคน จำนวน 132 ราย โดยประเทศไทยมีผู้เสียชีวิตในครั้งนั้น รวมทั้งสิ้น 21 ราย³ ต่อมาในปี พ.ศ. 2552 ได้เกิดการระบาดซ้ำส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบปศุสัตว์และเศรษฐกิจของประเทศ จนภาครัฐต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการฟื้นฟูเยียวยาความเสียหาย ต่อมาในปี พ.ศ. 2564 ประเทศไทยประสบปัญหาการระบาดของโรคล้มปี่ สกีน ซึ่งมีรายงานการเกิดโรคครั้งแรกที่อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2564 ก่อนที่เชื้อจะแพร่กระจายไปในพื้นที่ข้างเคียงอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดความเสียหายกับฟาร์มโคเนื้อ โคนม และกระบือในพื้นที่ จากนั้นพบการแพร่ระบาดไปยังพื้นที่จังหวัดข้างเคียงขยายวงกว้างทั่วประเทศไปยัง 64 จังหวัด ภายใน

¹ บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์ โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์พัฒนา เรือนใจดี และคณะกรรมการสอบ คือ รองศาสตราจารย์ ดร. ปวีศร เลิศธรรมเทวี และรองศาสตราจารย์ ดร. ปรีดา โชติมานนท์

² นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (วิทยาเขตบางนา) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

³ สำนักงานพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารสุขภาพ, จดหมายข่าว “ต้นคิด” รายเดือน หวัดนกวันนี้ ... ยังมีพิษสง [Online], Available URL: https://resourcecenter.thaihealth.or.th/assets/mediadol/download_dol/f7eb4312-4df3-e711-80e3-00155d65ec2e/downloaded_file_20250816005843.pdf, 2561 (สิงหาคม, 20).

ระยะเวลา 4 เดือน ส่งผลกระทบต่อการผลิตโคเนื้อ กระบือ น้ำนมดิบอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดความสูญเสียทางเศรษฐกิจเป็นวงกว้างทั่วประเทศไทย⁴ ถัดมาในปี พ.ศ. 2565 กรมปศุสัตว์ได้ยื่นขออนุญาตพบโรคอหิวาต์แอฟริกาในสุกรอย่างเป็นทางการในประเทศไทย เมื่อวันที่ 11 มกราคม 2565 ซึ่งเป็นโรคไวรัสที่ติดต่อย่างรุนแรงในสุกรที่แพร่กระจายในภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลก ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมการเลี้ยงสุกรของประเทศอย่างมาก เนื่องจากยังไม่มีวัคซีนสำหรับการป้องกันหรือควบคุมโรคได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่เชื้อไวรัสที่ก่อโรคมีความทนทานในผลิตภัณฑ์จากสุกรและสิ่งแวดล้อมสูง⁵ ขณะเดียวกัน ประเทศไทยยังพบการระบาดของโรคแอนแทรกซ์เป็นระยะ ซึ่งเป็นโรคติดต่อกันจากสัตว์สู่คน โดยมีรายงานผู้ป่วยในหลายช่วงเวลา และล่าสุดในปี พ.ศ. 2568 พบผู้ป่วยยืนยันและมีผู้เสียชีวิต รวมถึงมีผู้สัมผัสเสี่ยงสูงจำนวนมาก

เหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคสัตว์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ผ่านมา สะท้อนให้เห็นถึงความเปราะบางและความเสี่ยงที่ยังคงเกิดขึ้นอยู่ในประเทศไทย โดยเฉพาะโรคติดต่อที่สามารถแพร่จากสัตว์สู่คนได้ ซึ่งมีความรุนแรงทั้งต่อสุขภาพของประชาชนและต่อความมั่นคงด้านเศรษฐกิจและสังคม ปัญหาดังกล่าวมีแนวโน้มยิ่งทวีความซับซ้อนมากขึ้นในพื้นที่ที่มีการเลี้ยงสัตว์อย่างหนาแน่น หรือมีการบริโภคสัตว์และผลิตภัณฑ์จากสัตว์ที่ไม่ได้มาตรฐาน จึงเป็นสัญญาณเตือนชัดเจนว่าการป้องกัน ควบคุม และเฝ้าระวังโรคระบาดสัตว์ยังคงเป็นมาตรการที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในมิติของการคุ้มครองสุขภาพประชาชน การรักษาเสถียรภาพด้านความมั่นคงทางอาหาร ตลอดจนการปกป้องเศรษฐกิจของประเทศ

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้ทำการศึกษาปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์ พบว่า การบังคับใช้กฎหมายดังกล่าวยังมีประเด็นปัญหาและอุปสรรคทางกฎหมายหลายประการ ที่ส่งผลให้มาตรการในการป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์ยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย โดยสามารถสรุปได้ ดังนี้

ปัญหาประการแรก คือ ปัญหาการกำหนดชนิดสัตว์ที่ไม่ครอบคลุมในมาตรการควบคุมการเคลื่อนย้ายและการค้าสัตว์หรือซากสัตว์ ปัญหานี้ปรากฏให้เห็นชัดเจนใน 2 ลักษณะสำคัญ ได้แก่ ความไม่สอดคล้องระหว่างพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 กับประกาศกรมปศุสัตว์ที่กำหนดชนิดสัตว์ที่ต้องทำเครื่องหมายประจำตัว และการกำหนดรายชื่อสัตว์ที่ต้องได้รับอนุญาตในการค้าซึ่งยังไม่ครอบคลุมสัตว์เลี้ยงบางประเภท โดยเฉพาะสัตว์เลี้ยงพิเศษหรือสัตว์ที่ใกล้ชิดกับมนุษย์ที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นในปัจจุบัน ดังนี้

⁴ สุปราณี สีหาราช, คู่มือเรื่อง โรคล้มปี่ สกน ในโค กระบือ: อาการ การรักษา ระบาดวิทยาและการตรวจวินิจฉัยทางห้องปฏิบัติการ [Online], Available URL: <https://niah.dld.go.th/webnew/images/knowledge/books/2567/lumpee2567manual.pdf>, 2567 (สิงหาคม, 20).

⁵ กรมปศุสัตว์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, แผนเตรียมความพร้อมเฝ้าระวัง ป้องกัน และควบคุมโรคอหิวาต์แอฟริกาในสุกร (Contingency plan) และแนวทางเวชปฏิบัติของโรคอหิวาต์แอฟริกาในสุกร (Clinical Practice Guideline) [Online], Available URL: <https://dld.go.th/th/images/stories/hotissue/asf/ContingencyPlanAndCPG2.pdf>, 2563 (สิงหาคม, 20).

1.1 ปัญหาการทำเครื่องหมายประจำตัวสัตว์

การทำเครื่องหมายประจำตัวสัตว์ถือเป็นมาตรการพื้นฐานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์ เนื่องจากเป็นกลไกที่ช่วยให้สามารถบันทึกและจัดเก็บข้อมูลสำคัญของสัตว์แต่ละตัวได้อย่างเป็นระบบ ไม่ว่าจะเป็นประวัติการได้รับวัคซีน การเจ็บป่วย หรือข้อมูลสุขภาพทั่วไป อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการตรวจสอบย้อนกลับ เมื่อมีการเคลื่อนย้ายสัตว์จากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่งรวมทั้งในกรณีการนำเข้า ส่งออกสัตว์หรือซากสัตว์ไปนอกราชอาณาจักร

พระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 มาตรา 34 ได้กำหนดให้ผู้ใดนำสัตว์หรือซากสัตว์ไปยังท้องที่จังหวัดอื่น ต้องดำเนินการ 2 ประการ คือ 1) ทำเครื่องหมายประจำตัวสัตว์ และ 2) ได้รับอนุญาตจากสัตวแพทย์ประจำท้องที่ต้นทางก่อนการเคลื่อนย้าย เพื่อให้สามารถติดตาม ตรวจสอบ และควบคุมการแพร่ระบาดของโรคได้อย่างเป็นระบบ โดยได้ระบุชนิดสัตว์ที่ต้องทำเครื่องหมายไว้ ได้แก่ ช้าง ม้า โค กระบือ แพะ แกะ กวาง สุกร หมูป่า นก ไก่ เป็ด และห่าน ตลอดจนสัตว์อื่นตามที่รัฐมนตรีประกาศกำหนด แต่ในทางปฏิบัติกรมปศุสัตว์ได้ออกประกาศกรมปศุสัตว์ เรื่อง กำหนดท้องที่และชนิดสัตว์ที่ต้องทำเครื่องหมายประจำตัวสัตว์ พ.ศ. 2561 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2563 โดยกำหนดให้ทำเครื่องหมายเฉพาะสัตว์เพียง 6 ชนิด ได้แก่ ช้าง โคนือ โคนม กระบือ แพะ และแกะ เท่านั้น โดยมีได้รวมสัตว์เศรษฐกิจหลักอื่น ๆ ที่มีความเสี่ยงสูงต่อการแพร่ระบาดของโรค เช่น สุกร และสัตว์ปีกไว้ในขอบเขตของประกาศดังกล่าว การที่ประกาศลำดับรองมีขอบเขตจำกัดเช่นนี้ก่อให้เกิดความไม่สอดคล้องกันระหว่างกฎหมายแม่บทกับกฎหมายลำดับรอง อันเป็นช่องว่างทางกฎหมายที่สำคัญ เพราะทำให้บทบัญญัติมาตรา 34 ไม่สามารถบังคับใช้ได้อย่างครบถ้วนและมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะต่อกลุ่มสัตว์ที่เป็นพาหะสำคัญของโรคระบาด เช่น โรคไข้หวัดนก และโรคอหิวาต์แอฟริกาในสุกร ซึ่งล้วนสร้างความเสียหายร้ายแรงต่อระบบเศรษฐกิจปศุสัตว์ของประเทศและกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร นอกจากนี้ช่องว่างดังกล่าวยังส่งผลให้ระบบการตรวจสอบย้อนกลับ ซึ่งเป็นกลไกหลักในการสืบหาต้นตอของโรคไม่สามารถดำเนินการได้อย่างครบวงจร

1.2 ปัญหาการกำหนดชนิดสัตว์ที่ต้องได้รับอนุญาตในการทำการค้าสัตว์หรือซากสัตว์

การกำหนดชนิดสัตว์ที่ต้องได้รับอนุญาตในการทำการค้าสัตว์หรือซากสัตว์เป็นมาตรการทางกฎหมายที่มีความสำคัญต่อการป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์ เนื่องจากการเคลื่อนย้ายหรือทำการค้าสัตว์หรือซากสัตว์บางชนิด โดยปราศจากระบบการอนุญาตและการกำกับดูแลที่เหมาะสม อาจเป็นช่องทางสำคัญในการแพร่กระจายเชื้อโรคจากพื้นที่หนึ่งไปสู่อีกพื้นที่หนึ่ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบปศุสัตว์ สุขภาพของประชาชน และความมั่นคงทางอาหารของประเทศ โดยมาตรา 24 แห่งพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 ได้กำหนดให้ผู้ประสงค์จะทำการค้าสัตว์หรือซากสัตว์บางชนิด เช่น ช้าง ม้า โคน กระบือ แพะ แกะ กวาง สุกร หมูป่า สุนัข แมว นก ไก่ เป็ด และห่าน ต้องได้รับใบอนุญาตจากนายทะเบียนเสียก่อน พร้อมทั้งให้อำนาจรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในการออกประกาศกำหนดชนิดสัตว์

หรือซากสัตว์ที่อยู่ภายใต้การควบคุมเพิ่มเติม ทั้งนี้ เพื่อให้รัฐสามารถติดตาม ตรวจสอบแหล่งที่มาและปลายทางของสัตว์หรือซากสัตว์ได้อย่างเป็นระบบ อันเป็นกลไกพื้นฐานในการเฝ้าระวัง ป้องกัน และควบคุมการแพร่ระบาดของโรคสัตว์ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาการบังคับใช้กฎหมายในทางปฏิบัติ พบว่าการกำหนดชนิดสัตว์ที่ต้องได้รับอนุญาตยังไม่สอดคล้องกับสภาพสังคมและรูปแบบการเลี้ยงสัตว์ในปัจจุบัน ซึ่งมีได้จำกัดอยู่เพียงการเลี้ยงเพื่อการเกษตรหรือเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่ได้ขยายไปสู่การเลี้ยงสัตว์เพื่อความเพลิดเพลินและเป็นเพื่อนคลายเหงามากขึ้น โดยเฉพาะสัตว์ฟันแทะ เช่น กระจ่าง หนูตะเภา หนูแฮมสเตอร์ กระจ่าง รวมถึงสัตว์เลี้ยงพิเศษ (Exotic Pets) เช่น ลิงมาโมเสท แรคคูน ชินชิล่า เม่นแคระ ตลอดจนสัตว์เลี้ยงปีกและสัตว์เลี้ยงเลื้อยคลานบางชนิด ซึ่งสัตว์เหล่านี้แม้จะได้รับความนิยมแต่กลับมีความเสี่ยงสูงต่อการเป็นพาหะของโรคติดต่อทั้งระหว่างสัตว์ด้วยกันเองและจากสัตว์สู่คน เช่น โรคใช้กระจ่าง โรคเชื้อราจากผิวหนังสัตว์ โรคพิษสุนัขบ้า หรือโรคที่แพร่ผ่านแมลงพาหะอย่างเห็บ หมัด และยุง แม้มตรา 24 จะให้อำนาจแก่รัฐมนตรีในการประกาศเพิ่มเติมชนิดสัตว์ที่อยู่ภายใต้การควบคุม เพื่อให้มาตรการทางกฎหมายมีความครอบคลุมและทันต่อสถานการณ์ของโรคระบาด แต่ในทางปฏิบัติกลับยังไม่มีการใช้ดุลพินิจดังกล่าวอย่างเพียงพอ ส่งผลให้สัตว์เลี้ยงกลุ่มเสี่ยงจำนวนมากยังคงอยู่นอกระบบการควบคุมของกฎหมาย อันก่อให้เกิดช่องว่างทางกฎหมายและลดทอนประสิทธิภาพของระบบการป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์

ปัญหาประการที่สอง คือ ปัญหาการควบคุมและป้องกันโรคติดต่อสัตว์จากกิจการคาเฟ่สัตว์ ปัจจุบันการประกอบกิจการคาเฟ่สัตว์ในประเทศไทยเป็นกิจการที่มีการเติบโตอย่างต่อเนื่องและมีความเสี่ยงสูงต่อการแพร่กระจายของโรคติดต่อจากสัตว์สู่สัตว์และจากสัตว์สู่คน เนื่องจากการนำสัตว์หลากหลายสายพันธุ์มาเลี้ยงรวมกันในพื้นที่ปิด และเปิดโอกาสให้ประชาชนสัมผัสสัตว์อย่างใกล้ชิด อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันยังไม่มีบทบัญญัติกฎหมายเฉพาะที่กำกับดูแลกิจการคาเฟ่สัตว์โดยตรง ผู้ประกอบกิจการจึงอยู่ภายใต้การบังคับใช้ของพระราชบัญญัติทะเบียนพาณิชย์ พ.ศ. 2499 ในการจดทะเบียนพาณิชย์ และพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535 ซึ่งจัดให้คาเฟ่สัตว์เป็น “สถานที่จำหน่ายอาหาร” และมุ่งควบคุมด้านสุขลักษณะของสถานที่และอาหารเป็นหลัก แม้มตรา 31 แห่งพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535 จะเปิดช่องให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขมีอำนาจประกาศกำหนดกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ และได้มีการออกประกาศกระทรวงสาธารณสุข เรื่อง กิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ พ.ศ. 2558 กำหนดให้กิจการเลี้ยงสัตว์หรือรวบรวมสัตว์เพื่อให้ประชาชนเข้าชมหรือใช้บริการ ซึ่งครอบคลุมถึงกิจการคาเฟ่สัตว์ เป็นกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ประเภทที่ 1 (2) และต้องขออนุญาตจากเจ้าพนักงานท้องถิ่นก่อนดำเนินการ แต่การบังคับใช้มาตรการดังกล่าวยังขึ้นอยู่กับ การออกข้อบัญญัติขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่งผลให้การกำกับดูแลขาดความเป็นเอกภาพและเกิดความแตกต่างระหว่างพื้นที่ ในขณะที่เดียวกัน พระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 ซึ่งเป็นกฎหมายแม่บทด้านการควบคุมและป้องกันโรคระบาดสัตว์ กลับมุ่งเน้นการกำกับดูแลผู้ประกอบกิจการค้า หรือผู้แสวงหากำไรในลักษณะคนกลางเกี่ยวกับสัตว์หรือซากสัตว์ตามมาตรา 24

เช่น ฟาร์มเพาะพันธุ์หรือร้านจำหน่ายสัตว์เลี้ยง และไม่ได้ครอบคลุมกิจการคาเฟ่สัตว์ซึ่งนำสัตว์มาใช้เป็นองค์ประกอบของการให้บริการแก่สาธารณะโดยตรง ส่งผลให้กรมปศุสัตว์ไม่สามารถใช้อำนาจตรวจสอบควบคุม หรือกำหนดมาตรการป้องกันโรค ได้ตั้งแต่ระยะเริ่มต้น และจะเข้ามามีบทบาทก็ต่อเมื่อเกิดโรคระบาดแล้วเท่านั้น ความไม่สอดคล้องและไม่ครอบคลุมกันระหว่างกฎหมายด้านสาธารณสุขและกฎหมายโรคระบาดสัตว์ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างทางกฎหมายในการควบคุมกิจการที่มีความเสี่ยงสูงต่อการแพร่ระบาดของโรค อันเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินมาตรการป้องกันเชิงรุก และอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชน ระบบสาธารณสุข เศรษฐกิจการเกษตร และความมั่นคงทางอาหารของประเทศในวงกว้าง จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาปรับปรุงหรือพัฒนากลไกทางกฎหมายให้สามารถกำกับดูแลกิจการคาเฟ่สัตว์ได้อย่างเหมาะสม ครอบคลุม และสอดคล้องกับหลักการป้องกันและควบคุมโรคตั้งแต่ต้นทาง

ปัญหาประการที่สาม คือ ปัญหาการกำกับดูแลและควบคุมยานพาหนะสำหรับการขนส่งสัตว์หรือซากสัตว์ เนื่องจากการเคลื่อนย้ายสัตว์หรือซากสัตว์เป็นปัจจัยสำคัญที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการแพร่ระบาดของโรคสัตว์ พระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 จึงได้กำหนดมาตรการควบคุมในประเด็นดังกล่าวไว้ โดยมาตรา 8 กำหนดให้เจ้าของสัตว์หรือซากสัตว์ต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขเกี่ยวกับจำนวนสัตว์ ลักษณะของยานพาหนะ และอุปกรณ์ที่ใช้ในการเคลื่อนย้ายตามที่อธิบดีกรมปศุสัตว์ประกาศกำหนด ต่อมาได้มีการออกประกาศกรมปศุสัตว์ เรื่อง กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขเกี่ยวกับจำนวนสัตว์หรือซากสัตว์ ลักษณะของยานพาหนะ และอุปกรณ์ที่ใช้ในการเคลื่อนย้ายสัตว์หรือซากสัตว์ พ.ศ. 2559 ซึ่งวางมาตรฐานด้านสุขาภิบาลเบื้องต้น เช่น กำหนดให้ยานพาหนะต้องอยู่ในสภาพมั่นคงแข็งแรง เหมาะสมกับชนิดและจำนวนสัตว์ มีอุปกรณ์และวัสดุรองพื้นเพื่อป้องกันการรั่วไหลของสิ่งขับถ่าย ป้องกันสัตว์หลบหนี และต้องมีการทำความสะอาดถึงฆ่าเชื้อก่อนและหลังการเคลื่อนย้าย รวมทั้งห้ามยานพาหนะเข้าฟาร์มในช่วงที่เกิดโรคระบาดในพื้นที่ นอกจากนี้ มาตรา 34 ของพระราชบัญญัติดังกล่าว ยังให้อำนาจสัตวแพทย์ประจำท้องที่กำหนดเงื่อนไขเพิ่มเติมเกี่ยวกับยานพาหนะ เส้นทางเคลื่อนย้ายหรือเงื่อนไขอื่นที่จำเป็นไว้ในใบอนุญาตเคลื่อนย้ายสัตว์ได้ อย่างไรก็ดี มาตรการตามกฎหมายดังกล่าวยังคงมีข้อจำกัด เนื่องจากเป็นเพียงการกำหนดคุณสมบัติและแนวปฏิบัติพื้นฐานของยานพาหนะ โดยยังขาดระบบการขึ้นทะเบียน การตรวจสอบ และการติดตามยานพาหนะอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง อีกทั้งการให้อำนาจสัตวแพทย์ใช้ดุลพินิจกำหนดเงื่อนไขเพิ่มเติม อาจส่งผลให้มาตรฐานการอนุญาตและการบังคับใช้กฎหมายแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ ขาดความเสมอภาคและมาตรฐานกลางในระดับประเทศ จากข้อเท็จจริงในทางปฏิบัติยังพบปัญหาการลักลอบเคลื่อนย้ายสัตว์โดยใช้ยานพาหนะที่ไม่ได้รับอนุญาต ไม่ปฏิบัติตามมาตรการสุขาภิบาล และไม่มีระบบติดตามเส้นทางขนส่ง ส่งผลให้ยานพาหนะกลายเป็นพาหนะนำโรคจากพื้นที่หนึ่งไปสู่อีกพื้นที่หนึ่งอย่างรวดเร็ว สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การกำกับดูแลยานพาหนะขนส่งสัตว์หรือซากสัตว์ตามพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 ยังขาดกลไกสำคัญในการเฝ้าระวังและควบคุม

ความเสียงเชิงป้องกันอย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับแนวทางสากล จึงมีความจำเป็นต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขเพื่อเสริมสร้างระบบการติดตาม ตรวจสอบ และควบคุมการเคลื่อนย้ายสัตว์ให้มีความรัดกุมเป็นมาตรฐานเดียวกัน และสามารถป้องกันการแพร่ระบาดของโรคสัตว์ได้อย่างทันท่วงทีและยั่งยืน

ปัญหาประการที่สี่ คือ ปัญหาบทลงโทษเกี่ยวกับการลักลอบนำเข้าสัตว์หรือซากสัตว์ผิดกฎหมาย เนื่องจากการลักลอบนำเข้าสัตว์หรือซากสัตว์โดยผิดกฎหมายเป็นปัญหาสำคัญที่ส่งผลโดยตรงต่อการควบคุมและป้องกันโรคระบาดสัตว์ของประเทศไทย แม้พระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 มาตรา 31 จะกำหนดให้การนำเข้า ส่งออก หรือการนำผ่านราชอาณาจักรซึ่งสัตว์หรือซากสัตว์ต้องได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมปศุสัตว์ทุกครั้ง และได้มีการออกกฎกระทรวงกำหนดขั้นตอนและมาตรการควบคุม เช่น การตรวจโรค การฆ่าเชื้อ การทำเครื่องหมายประจำตัวสัตว์ และการนำเข้า ส่งออกผ่านท่าเข้า ท่าออกที่กำหนดเพื่อป้องกัน ไม่ให้การเคลื่อนย้ายดังกล่าวเป็นช่องทางนำเชื้อโรคเข้าสู่ประเทศ แต่ในทางปฏิบัติยังคงปรากฏการลักลอบนำเข้าสัตว์หรือซากสัตว์เป็นจำนวนมาก โดยสัตว์หรือซากสัตว์เหล่านี้ไม่ได้ผ่านการตรวจสุขภาพ การฉีดวัคซีน หรือการรับรองมาตรฐานสุขศาสตร์จากสัตวแพทย์ต้นทาง ขาดเอกสารแสดงแหล่งที่มา และหลีกเลี่ยงการตรวจสอบของรัฐ ทำให้มีความเสี่ยงสูงต่อการนำโรคอันตรายเข้าสู่ประเทศ ซึ่งหากเกิดการระบาดจะก่อให้เกิดความเสียหายอย่างร้ายแรงต่อเกษตรกร ระบบปศุสัตว์ ความมั่นคงทางอาหาร และเศรษฐกิจของประเทศในวงกว้าง อย่างไรก็ดี บทลงโทษตามมาตรา 68 แห่งพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 ซึ่งกำหนดโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสองแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ สำหรับการนำเข้า ส่งออก หรือการนำผ่านสัตว์หรือซากสัตว์โดยไม่ได้รับอนุญาต ยังไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบัน เนื่องจากมูลค่าของสัตว์หรือซากสัตว์ที่ลักลอบนำเข้ามักมีมูลค่าสูงถึงหลักสิบล้านหรือร้อยล้านบาท ทำให้โทษปรับดังกล่าวไม่อาจใช้เป็นมาตรการป้องปรามหรือยับยั้งการกระทำความผิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ และไม่สะท้อนถึงความร้ายแรงของผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น หากการลักลอบนำเข้าสัตว์หรือซากสัตว์นำไปสู่การแพร่ระบาดของโรค ความเสียหายย่อมทวีคูณทั้งในด้านสาธารณสุข เศรษฐกิจ และงบประมาณของรัฐในการควบคุมและเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้น

ปัญหาประการที่ห้า คือ ปัญหาการเยียวยาผู้ได้รับความเสียหายจากโรคระบาดสัตว์ เนื่องจากการแพร่ระบาดของโรคระบาดสัตว์ก่อให้เกิดผลกระทบโดยตรงต่อเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพชีวิต โดยไม่เพียงทำให้สูญเสียรายได้และทุนทรัพย์ แต่ยังส่งผลให้ขาดโอกาสในการประกอบอาชีพอย่างต่อเนื่อง รัฐจึงมีความจำเป็นต้องจัดให้มีกลไกการเยียวยาที่มีประสิทธิภาพควบคู่ไปกับมาตรการควบคุมโรค เพื่อบรรเทาความเดือดร้อน พื้นฟูอาชีพของเกษตรกร และสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรให้ความร่วมมือกับมาตรการของรัฐ ทั้งนี้ พระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 มาตรา 13 ได้กำหนดให้สัตวแพทย์มีอำนาจสั่งทำลายสัตว์หรือซากสัตว์ที่เป็นโรค มีเหตุอันควรสงสัยว่าเป็นโรค หรือเป็นพาหะของโรค และให้มีการชดเชยราคาสัตว์แก่เจ้าของไม่ต่ำกว่าสามในสี่ของราคาตลาด เว้นแต่กรณีที่เจ้าของสัตว์จงใจกระทำความผิด อย่างไรก็ดี กลไกการเยียวยาตามบทบัญญัติดังกล่าวยังมีข้อจำกัดสำคัญ เนื่องจากครอบคลุมเฉพาะกรณีที่มีคำสั่งทำลายสัตว์โดยเจ้าพนักงานเท่านั้น มิได้รวมถึงกรณีสัตว์ล้มตายเองจากโรคระบาด ซึ่งในทางปฏิบัติ

เกิดขึ้นบ่อยครั้งและก่อให้เกิดความเสียหายเป็นวงกว้าง ส่งผลให้เกษตรกรจำนวนมากไม่ได้รับการชดเชยตามกฎหมาย ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงต้องอาศัยกลไกช่วยเหลือตามระเบียบอื่น เช่น ระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยค่าใช้จ่ายเพื่อช่วยเหลือประชาชนตามอำนาจหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2566 และระเบียบกระทรวงการคลังว่าด้วยเงินอุดหนุนราชการเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน พ.ศ. 2562 ซึ่งได้นิยามโรคระบาดสัตว์ให้เป็น “สาธารณภัย” หรือ “ภัยพิบัติ” เพื่อเปิดช่องให้ใช้งบประมาณท้องถิ่นหรือเงินอุดหนุนราชการในการช่วยเหลือเกษตรกรได้ อย่างไรก็ตาม มาตรการเยียวยาตามระเบียบดังกล่าวยังคงมีข้อจำกัดหลายประการ ทั้งในด้านเงื่อนไขการช่วยเหลือที่จำกัดเฉพาะเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนไว้ล่วงหน้า ขั้นตอนการอนุมัติที่ซับซ้อนและใช้เวลานาน อัตราและเพดานการชดเชยที่ไม่สอดคล้องกับความเสียหายจริง เช่น การกำหนดอัตราชดเชยสุกรเพียง 1,500–3,000 บาทต่อตัว และไม่เกิน 10 ตัวต่อราย ซึ่งต่ำกว่าต้นทุนการเลี้ยง รวมถึงการไม่ครอบคลุมต้นทุนและความสูญเสียอื่นที่เกิดขึ้นจริง เช่น ค่าใช้จ่ายในการดูแลฟาร์มระหว่างหยุดเลี้ยง ค่าใช้จ่ายด้านการรักษาสัตว์ และรายได้ที่สูญเสียไป

ดังนั้น เพื่อให้การป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์ในประเทศไทยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ศึกษาจึงมีข้อเสนอแนะในการแก้ไขเพิ่มเติมในประเด็น ดังต่อไปนี้

1. ปัญหาการกำหนดชนิดสัตว์ที่ไม่ครอบคลุมในมาตรการควบคุมการเคลื่อนย้ายและการค้าสัตว์หรือซากสัตว์

1.1 ปัญหาการทำเครื่องหมายประจำตัวสัตว์ โดยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

เห็นควรให้แก้ไขประกาศกรมปศุสัตว์ เรื่อง กำหนดท้องที่และชนิดสัตว์ที่ต้องทำเครื่องหมายประจำตัวสัตว์ และหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขในการทำเครื่องหมายประจำตัวสัตว์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2563 โดยเพิ่มเติมชนิดสัตว์ที่ต้องทำเครื่องหมายให้สอดคล้องกับที่บัญญัติไว้ในมาตรา 34 และกำหนดลักษณะเครื่องหมายประจำตัวสัตว์ให้ครบถ้วนตามชนิดสัตว์ที่เพิ่มขึ้นมา ดังนี้

1) จากเดิม บัญญัติว่า “ข้อ 5 กำหนดให้ท้องที่ทั่วประเทศมีการทำเครื่องหมายประจำตัวสัตว์ในสัตว์ประเภทช้าง โคเนื้อ โคนม กระบือ แพะ และแกะที่มีอายุตั้งแต่ 4 เดือนขึ้นไป”

แก้ไขเป็น “กำหนดให้ท้องที่ทั่วประเทศมีการทำเครื่องหมายประจำตัวในสัตว์ ดังนี้

(1) สัตว์ประเภท ช้าง ม้า โค กระบือ แพะ แกะ กวาง สุกร และหมูป่าที่มีอายุตั้งแต่ 4 เดือนขึ้นไป

(2) สัตว์ประเภท นก ไก่ เป็ด และห่าน โดยให้จัดทำเครื่องหมายตั้งแต่เข้าสู่ระบบการเพาะเลี้ยง หรือเมื่อฟักออกจากไข่”

2) กำหนดลักษณะและรูปแบบเครื่องหมายประจำตัวสัตว์ให้ครบถ้วนทุกประเภทสัตว์ที่เพิ่มเติมขึ้นมา ได้แก่ ม้า กวาง สุกร หมูป่า นก ไก่ เป็ด และห่าน โดยให้คำนึงถึงลักษณะทางกายภาพของสัตว์แต่ละชนิด ความเหมาะสมในการใช้งาน ความคงทนถาวรของเครื่องหมาย ตลอดจนวิธีการติดตั้งที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายหรือความเจ็บปวดต่อสัตว์

1.2 ปัญหาการกำหนดชนิดสัตว์ที่ต้องได้รับอนุญาตในการทำการค้าสัตว์หรือซากสัตว์ โดยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

เห็นควรให้มีการออกประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่อง กำหนดสัตว์หรือซากสัตว์ชนิดอื่นที่ต้องได้รับอนุญาตในการทำการค้าหรือเพื่อหากำไรในลักษณะคนกลาง โดยอาศัยอำนาจตามความในมาตรา 24 (4) แห่งพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 เนื่องจากในปัจจุบันยังไม่มีมีการออกประกาศดังกล่าวมาบังคับใช้ ทำให้การกำกับดูแลการค้าสัตว์บางชนิดที่มีความเสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของโรคยังไม่ครอบคลุมเพียงพอ

โดยกำหนดให้เพิ่มเติมสัตว์บางชนิด ซึ่งมีได้ระบุไว้ในมาตรา 24 เป็นสัตว์ที่ต้องได้รับอนุญาตในการประกอบกิจการค้าหรือเพื่อหากำไรในลักษณะคนกลาง เพื่อให้การควบคุมครอบคลุมสัตว์ที่เป็นที่นิยมเลี้ยงในปัจจุบันและมีความเสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของโรค เช่น กระต่าย หนูตะเภา หนูแฮมสเตอร์ กระรอก ลิงมาโมเสท แรคคูน ชินชิล่า และเม่นแคระ เพื่อป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์และโรคติดต่อจากสัตว์สู่คน หากปล่อยให้สัตว์เหล่านี้อยู่นอกเหนือการกำกับดูแล อาจก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของโรคทั้งระหว่างสัตว์และจากสัตว์สู่คน ซึ่งอาจนำไปสู่การเกิดโรคระบาดในอนาคต

2. ปัญหาการควบคุมและป้องกันโรคติดต่อสัตว์จากกิจการคาเฟ่สัตว์ โดยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

เพื่ออุดช่องว่างทางกฎหมายในการกำกับดูแลกิจการคาเฟ่สัตว์ ซึ่งเป็นกิจการที่มีความเสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของโรคสัตว์และโรคติดต่อจากสัตว์สู่คน เห็นควรให้เพิ่มเติมบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 มาตรา 24 วรรคสอง ดังนี้

“ความในวรรคหนึ่งให้หมายความรวมถึงผู้ที่ประกอบกิจการคาเฟ่สัตว์ หรือกิจการบริการสัตว์เพื่อความเพลิดเพลินของประชาชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับสัตว์มีชีวิตตาม (1) (2) หรือ (4) ให้ต้องได้รับใบอนุญาตจากนายทะเบียนด้วย”

3. ปัญหาการกำกับดูแลและควบคุมยานพาหนะสำหรับการขนส่งสัตว์หรือซากสัตว์ โดยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1) เห็นควรให้แก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 มาตรา 8 วรรคสอง ดังนี้

“ยานพาหนะที่ใช้ในการขนส่งสัตว์หรือซากสัตว์ตามวรรคหนึ่ง ต้องจดทะเบียนต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ และติดตั้งอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เพื่อใช้ในการบันทึกและติดตามการเคลื่อนที่ตามหลักเกณฑ์วิธีการ และเงื่อนไขที่อธิบดีประกาศกำหนดด้วย”

2) เห็นควรให้แก้ไขบทบัญญัติมาตรา 34 วรรคสาม แห่งพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 เพื่อปรับปรุงถ้อยคำมิให้สัตว์แพทย์ประจำห้องที่มีอำนาจใช้ดุลพินิจในการกำหนดเงื่อนไขเพิ่มเติมเกี่ยวกับยานพาหนะ การใช้เส้นทาง หรือเงื่อนไขอื่นใดตามแต่กรณี ดังนี้

จากเดิมบัญญัติว่า “มาตรา 34 วรรคสาม การออกใบอนุญาตตามวรรคสอง สัตว์แพทย์จะกำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับยานพาหนะและการใช้เส้นทางหรือเงื่อนไขอื่นตามที่จำเป็นไว้ในใบอนุญาตก็ได้”

แก้ไขเป็น “การออกใบอนุญาตตามวรรคสอง ให้พิจารณาตามเงื่อนไขเกี่ยวกับยานพาหนะ การใช้เส้นทาง หรือเงื่อนไขอื่นที่จำเป็นในการเคลื่อนย้ายสัตว์หรือซากสัตว์ประกอบด้วย โดยเป็นไปตามที่อธิบดีประกาศกำหนด”

4. ปัญหาบทลงโทษเกี่ยวกับการลักลอบนำเข้าสัตว์หรือซากสัตว์ผิดกฎหมาย

เพื่อยกระดับประสิทธิภาพของมาตรการป้องกันและปราบปรามการลักลอบนำเข้าสัตว์หรือซากสัตว์โดยผิดกฎหมาย อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของโรคสัตว์ และสร้างความเสียหายต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ เห็นควรให้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 ในประเด็นเกี่ยวกับบทกำหนดโทษ ดังนี้

จากเดิมบัญญัติว่า “มาตรา 68 ผู้ใดนำเข้า ส่งออก หรือนำผ่านราชอาณาจักรซึ่งสัตว์หรือซากสัตว์ โดยไม่ได้รับใบอนุญาตตามมาตรา 31 วรรคหนึ่ง ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสองแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ”

แก้ไขเป็น “ผู้ใดนำเข้า ส่งออก หรือนำผ่านราชอาณาจักรซึ่งสัตว์หรือซากสัตว์โดยไม่ได้รับอนุญาตตามมาตรา 31 ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสองเท่าของผลประโยชน์ที่ผู้กระทำความผิดได้รับหรือพึงจะได้รับจากการกระทำนั้น ทั้งนี้ ค่าปรับดังกล่าวต้องไม่น้อยกว่าสองแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ”

5. ปัญหาการเยียวยาผู้ได้รับความเสียหายจากโรคระบาดสัตว์

เพื่อให้การเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากโรคระบาดสัตว์มีความครอบคลุม ทันต่อสถานการณ์ และสอดคล้องกับความเสียหายที่เกิดขึ้นจริง ผู้ศึกษาเห็นควรให้มีการจัดตั้ง “กองทุนชดเชยเยียวยาผู้ได้รับความเดือดร้อนจากโรคระบาดสัตว์” ขึ้น โดยเฉพาะ ภายใต้พระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 โดยเพิ่มเติมพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 ดังนี้

มาตรา 4 ““กองทุน” หมายความว่า กองทุนชดเชยเยียวยาผู้ได้รับความเดือดร้อนจากโรคระบาดสัตว์”

และเห็นควรให้เพิ่มเติม “หมวดที่ 8 ว่าด้วยกองทุนชดเชยเยียวยาผู้ได้รับความเดือดร้อนจากโรคระบาดสัตว์” ดังนี้

“มาตรา 82 ให้จัดตั้งกองทุนขึ้นกองทุนหนึ่งเรียกว่า “กองทุนชดเชยเยียวยาผู้ได้รับความเดือดร้อนจากโรคระบาดสัตว์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นเงินทุนสำหรับการจ่ายชดเชยและเยียวยาความเสียหายแก่เกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์ที่ได้รับผลกระทบจากโรคระบาดสัตว์ สนับสนุนการฟื้นฟูอาชีพและสร้างสภาพคล่องทางการเงินแก่เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบเพื่อให้สามารถดำรงอาชีพต่อไปได้ ตลอดจนเงินค่าใช้จ่ายในการป้องกัน ควบคุม และกำจัดโรคระบาดสัตว์ การยกระดับมาตรการด้านความปลอดภัยทางชีวภาพ และการสนับสนุนการวิจัย การพัฒนา รวมถึงการจัดหาวัคซีนหรือเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันและควบคุมโรคระบาดสัตว์”

“มาตรา 83 กองทุนประกอบด้วย

(1) เงินอุดหนุนจากรัฐบาล

(2) เงินที่ได้จากการจัดเก็บค่าธรรมเนียมใบอนุญาตตามพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์

พ.ศ. 2558

(3) เงินค่าปรับจากการกระทำความผิดตามพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558

(4) เงินสมทบจากภาคเอกชน เกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องตามหลักเกณฑ์

ที่คณะกรรมการกองทุนกำหนด”

เอกสารอ้างอิง

- กรมปศุสัตว์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, **แผนเตรียมความพร้อมเฝ้าระวัง ป้องกัน และควบคุมโรคอหิวาต์แอฟริกาในสุกร (Contingency plan) และแนวทางเวชปฏิบัติของโรคอหิวาต์แอฟริกาในสุกร (Clinical Practice Guideline)** [Online], Available URL: <https://dld.go.th/th/images/stories/hotissue/asf/ContingencyPlanAndCPG2.pdf>, 2563 (สิงหาคม, 20).
- จันจิรา ศรีสมบุญ. การศึกษาความพึงพอใจของผู้ใช้บริการคาเฟ่สัตว์เลี้ยงในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล โดยใช้ Model ACSI. วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2557.
- ชนกพร สุমনะเศรษฐกุล. การบังคับใช้มาตรการทางอาญาเพื่อป้องกันและปราบปรามการลักลอบค้าสัตว์ป่าในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรุษบัณฑิต. มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์. 2561.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. **กฎหมายมหาชน เล่ม 3: ที่มาและนิติวิธี**. กรุงเทพมหานคร: นิติธรรม. 2538.
- ปกป้อง ศรีสนิท. **กฎหมายอาญาชั้นสูง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน. 2559.
- พิชิต รัตนพัลลภ และคณะ. การศึกษาวิจัยกฎหมายและโรคระบาดสัตว์ของประเทศไทย ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ และสิงคโปร์. รายงานผลการวิจัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ลีลา เกตุขุนทด. มาตรการทางกฎหมายในป้องกัน ควบคุม และบำบัดโรคระบาดสัตว์ ศึกษา กรณี ปศุสัตว์. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2559.
- วรพจน์ วิศรุตพิชญ์. **หลักการพื้นฐานของกฎหมายปกครอง**. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน. 2565.
- วรวรรณ เขยชิด. เงื่อนไขของการใช้หลัก Precautionary Principle ภายใต้ความตกลงว่าด้วยการบังคับใช้มาตรการสุขอนามัยพืช. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2559.
- วิลาส ทฤษฎีคุณ. มาตรการทางกฎหมายในการควบคุมโรคระบาดสัตว์ที่เกิดจากการค้าสัตว์ป่า: ศึกษากรณี ม้าลาย. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2556.
- สมรัฐ สาราญวงษ์. ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายสัตว์และซากสัตว์ในประเทศไทย ตามพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 2562.
- สำนักงานพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารสุขภาพ, **จดหมายข่าว “ต้นคิด” รายเดือน หวัดนวันนี้ ... ยังมีพิษสง** [Online], Available URL: https://resourcecenter.thaihealth.or.th/assets/mediadol/download_dol/f7eb4312-4df3-e711-80e3-00155d65ec2e/downloaded_file_20250816005843.pdf, 2561 (สิงหาคม, 20).
- สุปราณี สีหาราช, **คู่มือเรื่อง โรคล้มปี สกิน ในโค กระบือ: อาการ การรักษา ระบาดวิทยาและการตรวจวินิจฉัยทางห้องปฏิบัติการ** [Online], Available URL:https://niah.dld.go.th/webnew/images/knowledge/books/2567/lumpee2567_manual.pdf, 2567 (สิงหาคม, 20).